

FELSEFE DÜNYASI

2007/2 Sayı :46 YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR ISSN 1301-0875

Sahibi
Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Necati ÖNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu
Prof. Dr. Necati ÖNER
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Prof. Dr. Hakan POYRAZ
Doç. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Doç. Dr. İsmail KÖZ
Yrd. Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S INDEX ve
TÜBİTAK / ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ
P.K. 21 Yenışehir / ANKARA
Tel&Fax: 0.312 231 54 40

Fiyatı: 15 YTL (KDV Dahil)

Banka Hesap No:
Vakıfbank Kızıtlay Şubesi: 00158007288336451

Dizgi ve Baskı
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
OSTİM Örnek Sanayi Sitesi 1. Cad. 358 Sk. No: 11 Y.Mahalle / ANKARA
Tel: 0.312 354 91 31 (Pbx) • Fax: 0.312 354 91 32

PLATON'DA BİLGİ KAYNAĞI OLARAK GÖRME

Hüseyin Gazi TOPDEMİR *

Giriş

Bu makalenin amacı, Antik Çağ'ın büyük sistem filozofu Platon'un *Theaitetos*, *Devlet*, *Menon* ve *Timaios* adlı diyaloglarında, birer metafor olarak kullandığı Güneş, ışık ve renk açıklamaları bağlamında, görme ve bilgi ilişkisi konusunda geliştirdiği düşüncelerini bir araya getirmek ve onun genel felsefi kabulleri açısından irdelemektir. Bugün bağımsız bir disiplin olan optik, o günkü anlayış çerçevesinde başlı başına görme bilimi olarak anlaşılıyor, görmenin ışık ile olan bağlantısı ve diğer ışık olguları hep görme algısı bağlamında anlamlandırılmaya çalışılıyordu. Örneğin bugün ışığın ayna gibi parlak yüzeylerde uğradığı değişimleri araştıran yansıma (katoptrik) o gün için yansıma aracılığıyla görmenin irdelendiği bir konu ve alt disiplin olarak kabul edilmekteydi. Benzer şekilde ışığın farklı yoğunluklu ortamlarda ilerlerken uğradığı değişimleri araştıran kırılma da (dioptrik) kırılma aracılığıyla görmenin irdelendiği bir konu ve alt disiplindi. Makalede Platon'un bütünüyle "bilgi" bağlamında ele almış olduğu bu konular, aynı zamanda salt optik bilimi açısından da değerlendirilmiştir.

Platon Öncesi Dönemdeki Optik Kuramları

Platon öncesi dönemde belirgin olarak ortaya çıkmış ve başat bir konumda bulunan herhangi bir optik kuramı yoktu. Bununla birlikte görme konusunu ele alan farklı iki yaklaşım söz konusuydu. Bu yaklaşımlardan birincisi görmeye neden olan ışıkların kaynağının göz olduğunu kabul ediyor ve gözden çıkan ışık ışınlarının nesneye ulaşması sonucunda algılamının gerçekleştiğini savunuyordu. Daha sonraki dönemlerde Gözışın Kuramı adını alan bu yaklaşıma almaşık oluşturan ikinci görüş ise, görmeye neden olan ışınların nesneden çıktığını ve bu ışınların göze girmesiyle görmenin oluştuğunu ileri sürüyordu. Daha sonra Nesneışın Kuramı adını alan bu yaklaşıma göre, ışığın kaynağı nesne, hedefi ise gözdür, Gözışın Kuramı açısından ise tersi söz konusudur.

Antik Dönem'de Nesneışın Kuramı'nın sistemli bir anlatımını yapanlar atomcular olmuştur. Atomculardan Leukippos'a göre, ister meydana getirilmiş, isterse edilgin olarak alınmış olsun, ortaya çıkan her değişim, bir ilişki sonucunda gerçekleşir. Bizim bütün algılarımız dokunma duygusu nedeniyledir ve bütün duyularımız da, dokunma duyusunun değişik biçimleridir. Bundan dolayı, ruh dış dünyadaki nesnelere algılarken onlara gitmez, aksine algılama sürecinde duyular aracılığıyla bu nesnelere

* Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.
topdemir@hotmail.com

ruha gelirler. Daha doğrusu Leukippos'a göre, nesnelere ruh tarafından algılanmak için kendilerini temsil eden "bir şey"i belirli bir imgeyi, [εἶδολα]¹ ruha göndermektedir.²

Benzer düşünceleri savunan Leukippos'un öğrencisi Demokritos'a göre de görme, görme nesnesinden, o nesnenin kendi biçimini taşıyan sürekli bir yayılımın [simulacrum] çıkması ve bunun göze girmesiyle olur. Işık ise, küçük ve yuvarlak olmaları dolayısıyla oldukça hızlı bir biçimde devinen ince atomlardan meydana gelmiş cisimsel bir şeydir. Işığın nesnelere yüzeyleri üzerine düşmesiyle, renkleri oluşturan atomlar yüzeyden geri gitmekte ya da yansımaktadır. Bu yüzden Demokritos, renkleri de, nesnelere yüzeylerini oluşturan atomların değişik konumlarıyla açıklamaktadır.³

Görüşlerini bütünüyle maddesel ve mekaniksel bir düşünce bağlamında oluşturmuş olan Demokritos, her türlü bilgi ve bilginin aracı konumunda olan duyumları da bu bağlamda düşünüp açıklamıştır. Ona göre bilgilerimiz duyu organlarımız aracılığıyla bize ulaşır, fakat duyu organlarımızın ulaştırdığı bu bilgilerin güvenilirliği konusunda bizi ancak akıl aydınlatır. Akıl en çok güvenilir bulunduğu duyum, dokunma duyumudur. Bu yüzden evren dokunma duyumunun bize tanıttığı bir evrendir.⁴ Böylece, her tür duyum dokunma duyumuna indirgeyen atomcular, bir duyum türü olan görmeyi de bu yoldan, yani nesnelere sürekli olarak yüzeylerinden, göze giden, giderken de nesnenin biçimini az ya da çok koruyan atomlardan oluşan bir yayılım gönderdiği sayılıyla açıklamışlardır. Bu yüzden, görme duyumunu da, atomlar ve atomlar arasındaki doğrudan ilişkiyle ilgili bir konu olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı atomcuların duyum mekaniğini oldukça ayrıntılı bir biçimde işledikleri ve duyumunu, tüm çeşitlilikleri içinde, doğrudan özdeksel bir ilişki olarak tanımladıkları anlaşılmaktadır.⁵

Nesnelere Kuramı, özellikle büyük bir dağ ya da benzeri bir nesnenin görüntüsünün son derece küçük olan gözbebeğinden içeriye nasıl girebildiğini açıklamak gibi o döneme göre oldukça zor ve teknik bakımdan olanaksız olan sıkıntılar dolayısıyla hızlı bir gelişim gösterememiştir. Bununla birlikte alması bir görüş olarak varlığını sürdürmüştür. Bu görüşü benimseyenlerden birisi de Empedokles'tir (M.Ö. 490-430). Çok yönlü bir düşün adamı olan Empedokles, bir yandan din yenilikçisi, ruh göçüne inanmış bir düşünürken, diğer yandan da doğa bilgisi oldukça gelişmiş olan bir

¹ Eidola: Atomcu doğa anlayışında, fiziki nesnelere yayılan ve bilginin kaynağında bulunan duyumlar ve algılanı oluşturacak şekilde duyu organlarını uyaran ve harekete geçiren parçacıklara verilen addır. Simulacrum da benzer anlamlı bir sözcüktür. Burada bu iki sözcük üzerinde biraz durmak gerekmektedir. Kelime anlamıyla irdelendiğinde görüntü, kopya veya bir şeyin benzeri demek olan bu sözcüklerin yarattığı düşünsel metafor felsefe tarihinde Antikçağ'dan 20. yüzyıla uzanan geniş bir ilgi oluşturmaktadır. Bu ilgiyi belki de en iyi biçimde göstermiş ve ifade edebilmiş olan Platon'dur. Bkz. Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1999, s. 286.

² Vasco Ronchi, *The Nature of Light*, İngilizce'ye Çeviren: V. Barocas, Cambridge, Mass. 1970, s. 7.

³ W. K. C. Guthrie, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Çeviren: Ahmet Cevizci, Ankara 1988, s. 75.

⁴ Ernst von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, İstanbul 1999, s. 83.

⁵ Guthrie, s. 76.

doğa bilginidir. Bu iki yönlü gelişmişliği Empedokles'e hem gözleme hem de hayal gücüne dayalı açıklamalar yapma olanağı sağlamıştır. Nesnelere birbirlerine nasıl etkide bulduklarını açıklarken yaptığı belirlemeler bu yönlerini açığa vurmaktadır. Ona göre, Güneş'ten nasıl ışınlar yayılıyorsa, aynı şekilde nesnelere de birtakım ışınlar yayılır. Ancak nesnelere bu ışınları yayabilmesi için, aynı insan bedeni gibi, gözeneklere sahip olması ve bir nesnenin bir başka nesneye etki edebilmesi için, bu iki nesnenin gözeneklerinin de birbirleriyle uyum içerisinde olması gerekir. Yani bir nesneden çıkan ışınlar, diğer nesnenin gözeneklerine girebilecek konumda bulunmalıdır. Algılamayı da bu bağlamda düşünen Empedokles'e göre, görme gözün gözenekli olması ve dışarıdaki nesnelere yayılan ışınların gözün gözeneklerinden içeri girmesiyle oluşmaktadır.⁶

Bütün bu çabalara karşın, Atomcular ve daha sonra kısmen Empedokles tarafından geliştirilen Nesnelere Kuramı fazla kabul görmemiş, çok çabuk terk edilmiştir. Bundan dolayı, ışığın kaynağının göz, hedefinin ise nesne olduğunu belirten Gözün Kuramı etkinlik kazanmaya başlamıştır.

Gözün Kuramı'nın ilk derli toplu anlatımını yapan ise Alkmeon (M.Ö. 5. yüzyıl) olmuştur. Alkmeon'a göre göz ateşten yapılmıştır. Çünkü birisi ona çarptığında, ateş çıkmaktadır. Görme de gözden yayılan ışığın bir nesne tarafından yansıtılmasıyla oluşur.⁷ Alkmeon'un savunuculuğunu yaptığı ve daha sonra "intraocular" adı verilen bu kuramı asıl yetkinliğe ulaştıran ise aşağıda ayrıntısıyla ele alacağımız üzere Platon'dur. Fakat burada hemen şunu da belirtmek gerekir ki, Platon'un yaklaşımı ancak bir bütün olarak ve son derece genel çizgileriyle göz önüne alındığında Gözün Kuramı çerçevesinde düşünülebilir. Aksi halde ayrıntıya inildiğinde, onun kuramını çok farklı bir nitelemeye tabi tutmak daha doğru olacaktır.

Platon'un Varlık Tasarımı

Platon'un ışık tasarımını da onun genel felsefi tutumunun zorunlu bir sonucu olarak anlamak ve bu bağlamda ilişkilendirerek irdelemek en güvenilir yol olacaktır. Çünkü onu değişmez olanı, kalıcı olanı düşüncesinin temel motifi yapmaya götüren usamlamasının altında yatan neden veya nedenler neler ise, ışığın doğasına yönelik temel sayıtlarını oluşturmasını sağlayan da benzer gerekçelerdir. Işık görmenin ön koşulu olduğuna göre, ışığın kaynağının da "varlık"ın ön koşulu olması doğal bir zorunluluktur. Bu ilişkiyi anlamayı kolaylaştıracak olan temel formlar da yine Platon'un "idea" ve "görüntü" arasında kurduğu zorunlu ilişkinin bir benzeri "Güneş" ve "varlığın görünmesi" veya algılanması arasındaki ilişkide yer almaktadır ve burada Güneş sadece varlığın görünürlüğünü sağlayan bir unsur olarak değil, aynı zamanda varlığın "varlık nedeni"dir de. Öyle ki Güneş aydınlatıldığında varlıklar görünür hale gelmekte, ancak diğer taraftan varlıkların algılanması da Güneş'in varlığının anımsanmasını sağlaması bakımından değer taşımaktadır. Bu demektir ki ışık ve varlık arasında bir karşılıklık

⁶ Ernst von Aster, ss. 67-68.

⁷ David C. Lindberg, *Theories of Vision Al-Kindi to Kepler*, Chicago 1976, ss. 3-4.

ilişkisi söz konusudur ve bu karşılıklılık epistemenin olmasa bile doxanın kaynağını oluşturması bakımından değer taşımaktadır. Dolayısıyla Platon'un ışık tasarımı bu ikili varlık anlayışı bağlamında anlamak gerekmektedir.

Platon gerçek olanı arayan bir problem düşünürdür ve bunu da gerçekliği fiziksel, düşünsel ve etik boyutlarıyla ortaya çıkararak yapmak istemektedir. Kendisine kadar gelen dönem içerisinde yapılan tartışmalardan, özellikle doğa filozofları ve ardından sofistlerin bilginin kaynağı ve niteliği konusunda farklı düşünceler geliştirmiş olmalarından Platon, algılanan evrenin durmadan değiştiğini, dolayısıyla da duyuların aldatıcı olduğunu ve bu bağlamda duyuların bize gerçeği veremeyeceğini savunan "sofistik savı" benimsemiş görünmektedir. Ona göre, duyularımız bize "varolanların gerçekliğini" değil, yalnızca "görüntüyü" vermektedir. Gerçek varoluş değişmez, sınırsız ve sonsuz bir şeydir. Bu nedenle gerçek bilgiye ulaşmak için olguların sınırsız ve değişmez özünü bilmemiz gerekir. Bunu sağlayacak olan ise saf kavramsal düşüncedir.⁸ Bu belirleme, Platon'u ebedi ve ezeli zorunluluğu keşfetmeye yalnızca "kuramsal aklın" muktedir olduğu kanısına götürmüştür. Bu, aslında bakışın duyumdan ya da deneyden ideal olana çevrilmesidir. Bu nedenle geometri, onun düşünce dünyasında her şeyin önüne geçmiştir. Çünkü geometride de küre, üçgen, daire vb. ideal şekillerdir ve özellikleri değişmez. Aynı zamanda geometri salt akıl yürütmeye dayanır, duyuma ya da deneyime gerek duymaz. Öyleyse, bilim *ideanın* (ideal olan) bilimidir ve yöntemi de diyalektiktir.⁹

Gerçek bilgiyi duyumda değil, ideal olanda aramış olması nedeniyle Platon'un bir fenomenin bilgisinin yalnızca duyuların sağladığı verilere dayanmasını yeterli bulmadığı anlaşılmaktadır. Ona göre, bilginin bu türünün açık hale gelmesi için akılsal düzenin temelinde yer alan bir aşkınlığı içermesi gerekir. Buradaki sorun, bu derin gerçekliği araştırmanın duyuların sağladığı verilerden uzaklaşmasının gerekli olup olmadığıdır. Platon'un bu noktadaki yanıtı "hayır"dır. Çünkü ona göre bu derin bilgi "fenomenin içerisinde gizli bir biçimde yer alan model" açığa çıkarılarak elde edilebilir.¹⁰ Platon'un bu bakışı, onun düşünce dünyası üzerindeki Pythagorcu etkiyi göstermesi bakımından ilginçtir. Pythagorcu düşünce yapısının Batı'da etkin olmasını sağlayan da, bu anlamda Platon olmuştur. Bu etkinin yaygınlaşması ise Platon'un *Timaios*'unun ve *Kutsal Kitab*'ın bir araya getirilmesinin bir sonucudur. Çünkü *Timaios*'da Platon, formsuz ilk madde üzerine matematiksel bir modeli çıkartan, yardımsever bir "demiurge"¹¹ tarafından evrenin yaratılışını betimlemektedir.¹² Bu

⁸ Frank Thilly, *Felsefe Tarihi*, Çeviren: İbrahim Şener, Cilt 1, İstanbul 1995, ss. 99-101.

⁹ Platon, *Devlet*, (532a-b; 533d-e; 534b).

¹⁰ Losee, s. 18.

¹¹ Demiurge, usta veya yaratıcı olarak, bazı inanç sistemlerinde, fiziksel evrenin yaratılmasında sorumlu olan tanrıdır. Başlangıçta Platon'un eserlerinde Tanrısal bir varlık olarak tanımlanan demiurge terimi, daha sonra, Gnosticism'de maddi dünyanın kötü yaratıcı Tanrısı anlamında kullanılmaya başlamıştır. Demiurge, farklı din ve felsefi sistemlerde kullanılmakla birlikte, özellikle Platonculuk ve Gnosticism'de önemli yer almıştır. Platon, bu terimi her tür yardımsever yaratmayı ifade etmek için kullanır. *Timaios*'ta demiurge, yasaların, cennetin veya Dünya'nın

hikâye, “Yaratılışın Kutsal Planı” ile bu modeli özdeşleştiren ve ilk madde üzerine yapılan vurguyu yeniden öne çıkaran Hıristiyan savunmacıları (apologist) tarafından kendilerine mal edilmiştir. Bu sentezi kabul eden doğa filozoflarının işi, kendisine dayanılarak evrenin düzenlendiği matematiksel modeli açığa çıkarmaktır. Platon *Timaios*’da dördü yersel ve biri de göksel olan beş “element”in beş düzgün çok yüzeyle ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Bu düzgün beş yüzlü şekil şunlardır: Tetrahedron (dört üçgen yüzlü, dört köşeli, altı kenarlı), Küp (altı kare yüzlü, sekiz köşeli, oniki kenarlı), Octahedron (sekiz üçgen yüzlü, altı köşeli, oniki kenarlı), Dodecahedron (oniki beşgen yüzlü, yirmi köşeli, otuz kenarlı), Icosahedron (yirmi üçgen yüzlü, oniki köşeli, otuz kenarlı).¹³ Platon bunlardan Tetrahedron’un en keskin açılı düzgün yüzey olması ve ateşin elementler içerisinde en nüfuz edebilir olanı olması dolayısıyla ateşi, Küp’ün Dünya’yı, Octahedron’un havayı, Icosahedron’un suyu ve Dodecahedron’un da göksel nesnelere dayandığını ileri sürmüştür. Platon’un madde ve özelliklerine ilişkin bu geometrik şekillere dayanan açıklaması da fazlasıyla Pythagorcu geleneğin izlerini taşımaktadır.¹⁴ Ancak durum ne olursa olsun, bu bakış açısının Platon’u duyum bilgisinin gerçek bilgi olamayacağı sonucuna götürdüğü ve gerçekliğin özüne inebilmeyi sağlayacak bilginin peşine düşmesine neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu deneyimine dayanarak Platon gerçekliğin özüne incek bilginin aynı zamanda evrensel ve değişmez nitelikler taşıyan “kavramsal bilgi” olması gerektiğine karar vermiştir. Bu dünyada algıladığımız şeyler yalnızca, bir mağaranın içinde, eli kolu bağlı bir kimsenin gördüğü gölgelere benzer.¹⁵ Gerçek ise kavramlar, başka bir deyişle idealer

yaratıcısı olarak ifade edilmektedir. Yeni Platoncu Plotinos’ta demiurge Bir’den ilk taşan tanrısal aklı simgeleyen nous ile özdeşleşmiştir. Yeni Platoncular demiurge’u Zeus olarak kişileştirmişlerdir. Gnostisizm’de ise maddi evren kötü olarak görülmekte ve demiurge’da bu dünyanın kötü yaratıcısı olarak kabul edilmektedir. Demiurge için almaşık Gnostik adlar içerisinde Yaldabaoth, Yao, Iao, Ialdabaoth ve diğer söylenişleri bulunmaktadır. Gnostikler demiurge’u Yahudilerin tanrısı Yehova (Yahweh) ile özdeşleştirmişlerdir. Mandaeanizm’de ise Ptahil olarak bilinmektedir. Demiurge sözcüğü Antik Grekçe’de δημιουργός (*dēmiourgós*)’tan türetilmiştir ve Latincesi *demiurgus*’tur.

¹² Platon, *Timaios*’un özellikle 28a paragrafından başlayarak evrenin ezeli ebedi mi, yoksa yaratılmış mı olduğu sorularından başlayarak, evrenin ideal olanın örnek alınarak nasıl yaratıldığını betimleyen bir anlatım sergilemektedir. 29a’da ise bu evrenin güzel olduğunu ve onu yapının da iyi olduğunu vurgulayarak, 30b-c’de ise “... sonunda zekayı ruha, ruhu bedene koydu ve evrene özü bakımından mümkün olduğu kadar iyi bir eser yaratmasına şekil verdi. İşte bu temelin, yakın düşünüşe göre, gerçekten bir ruhu, bir zekası olan bu evrenin, bu canlı varlığın, Tanrı kayrasıyla [iyilik, lütuf] yaratıldığını söylemek gerekir” demektedir.

¹³ Bu mükemmel çok yüzlülerin (polyhedra) her biri, sıralı üçgenlerden oluşmuştur ve sadece belirli üç köşeli şekillere (30-60-90 ve 45-45-90 gibi üçgenler) izin verilmiştir. Her öge, kendi bileşen üçgenlerine dönüşebilir ve daha sonra diğer öğeleri oluşturmak için bir araya gelebilir nitelikte kabul edilmiştir. Belki daha dikkat çekici bir diğer nokta da bu şekilde öğelerin interconvertible olduğunun kabul edilmesi ve dolayısıyla da bu fikrin daha sonra yoğun ilgi gösterilecek olan simyanın doğuşunun bir habercisi olmasıdır.

¹⁴ Losee, ss. 18-19.

¹⁵ Platon, *Devlet*, VII. Kitap, (514a-515c).

veya formlardır. İdea ya da kavram, çok sayıdaki parçacığı ortak bir nitelik etrafında toplama özelliğine sahiptir. Görünen her şey bir ideanın gölgesidir.

Bütün bunlar Platon'un görünenin dışında değişmez, hep kendi kendisiyle aynı kalan bir gerçekliği aradığını göstermektedir. Bu aslında "aradığımız şeyin ya bilinen bir şey olduğunu ve böyleyse bunu aramaya gerek olmadığını, ya da bilinmeyen bir şey olduğunu, o zaman da bulunan şeyin aranan şey olduğunun bilinemeyeceğini"¹⁶ ileri süren "s sofistik sav"a karşılık oluşturulmuş bir bilgi kuramıdır. Çünkü bu anlayışta Platon ruhun zaten bu bilgilere önceden sahip olduğunu ve nesnelere gördükçe onlara ilişkin bilgilerini de birer birer anımsadığını savunmaktadır.¹⁷ *Menon* diyalogunda matematik bilmeyen birisine problem çözdürülmesi de bu iddianın bir sonucudur.¹⁸ Çünkü böylece araştırmanın yani felsefenin olanaklılığı kanıtlanmış ve dolayısıyla da sofistik sav çürütülmüş olmaktadır. Ancak yeni bir problem daha ortaya çıkmaktadır. Mademki, öğrenmek bir anımsamadır. Öyleyse, "sarı" (doxa) ve "kesin bilgi" (episteme) nasıl ayırt edilecektir? Platon bu problemi yine "kavram" ve "nesnenin kavramını belirleme" edimiyle çözer. Bilginin temeli kavramdır. Başka bir deyişle idea hem nesnenin varlığının hem de bilgisinin kaynağı ve temelidir. *Devlet* diyalogunda mağaradan çıkarıldığı varsayılan insanın aşama aşama yeni duruma alışması betimlenirken, Platon'un söyledikleri bunu göstermektedir.

Platon'un ışık ve görme¹⁹ arasında kurduğu koşutluk da tam bu noktada karşımıza çıkmakta ve bir yandan gerçek ışık ve gerçek varlık, diğer taraftan da görünen ışık ve görünen varlıklar arasındaki ilişkiden hareketle ideal bir düzleme ulaşmayı başarmaktadır. Bunu yaparken de yine bir ikilikten hareket etmekte ve önce bütün yaşantısı mağarada geçmiş insanın varlık algısıyla, mağaradan çıktuktan sonra edindiği varlık algısı arasında bir koşutluk kurmaktadır.

Platon'un Işık Tasarımı ve Görme Kuramı

Düşünce tarihinin belki de en eşsiz benzetmesidir mağara benzetmesi. Platon'un bütün düşünce sistematığının kavranmasında anahtar bir rol üstlenmiş olan bu alegorik anlatım, varlık, bilgi ve değer gibi klasik felsefenin üç temel disiplini bir arada ve tutarlı bir sistematik içerisinde anlatabilmenin etkin bir yolu olduğunun kesin delilidir. Burada öncelikle Platon'un neden *Devlet* diyalogunda insanı mağarada yaşamaya mahkûm olmuş bir varlık olarak betimlediğini anlamamız gerekmektedir. Platon bu benzetmeyi okuyucuya şöyle yansıtmaktadır:

¹⁶ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul 1980, s. 61.

¹⁷ Platon, *Menon*, Çeviren: Ahmet Cevizci, Ankara 1989, ss. 23-24, (81c-d).

¹⁸ Platon, *Menon*, ss. 25-37, (82b-86a)

¹⁹ Platon'un ışık, göz ve görme konularındaki fikirleri için şu diyaloglarına bakılabilir: *Theaitetos*, *Diyaloglar 2*, Çeviren: Macit Gökberk, İstanbul 1986, s. 199, (156 d-e); *Devlet*, Çeviren: S. Eyüboğlu, M. A. Cimcoz, İstanbul 1986, ss. 194-195, (507c-508d); *Menon*, *Diyaloglar 1*, Çeviren: Adnan Cemgil, İstanbul 1982, s. 155 (75 b-c); *Timaios*, Çeviren: Erol Güney, Lütfi Ay, İstanbul 1989, ss. 54-55 (45 b-e).

“Şimdi, dedim, insan denen yaratığı eğitimle aydınlanmış ve aydınlanmamış olarak düşün. Bunu şöyle bir benzetmeyle anlatayım: Yeralında mağaramsı bir yer, içinde insanlar. Önde boydan boya ışığa açılan bir giriş... insanlar çocukluklarından beri ayaklarından, boyunlarından zincire vurulmuş, bu mağarada yaşıyorlar. Ne kımıldanabiliyor, ne de burunlarının ucundan başka bir yer görebiliyorlar. Öyle sıkı sıkıya bağlanmışlar ki, kafalarını bile oynatamıyorlar. Yüksek bir yerde yakılmış bir ateş parıldıyor arkalarında. Mahpuslarla ateş arasında dimdik bir yol var. Bu yol boyunca alçak bir duvar, hani şu kukla oynatanların seyircilerle kendi arasına koydukları ve üstünde marifetlerini gösterdikleri bölme var ya, onun gibi bir duvar. Böyle bir yeri getirebiliyor musun gözünün önüne? ... Bu durumdaki insanlar kendilerini ve yanlarındakileri nasıl görürler? Ancak arkalarındaki ateşin aydınlığıyla mağarada karşılarına vuran gölgeleri görebilirler, değil mi?”²⁰

Platon’un bu benzetmesi dünyaya gerçek anlamda nasıl baktığını ve nasıl bir yer olarak gördüğünü ortaya koyması bakımından ayrıca değerlidir. Çünkü mağaradaki durumu garip olarak niteleyen Glaukon’a “garip ama tıpkı bizler gibi” karşılığı verilmektedir. Öyleyse bu dünya mağaradır ve insanlarda o mağarada yaşamak zorunda kalan mahkûmlar. Kısacası görülen her şey mağaradaki ateş alevinin yaydığı ışığın oluşturduğu maketlerin gölgeleridir ve bu insanlar doğal olarak gördükleri bu gölgeleri gerçek sanmaktadırlar. Demek ki bu dünya sanaldır, dolayısıyla ona ait bilgiler de sanı olmaktan öte bir değer taşımayacaktır. Tıpkı yukarıdaki alıntının devamında Platon’un dediği gibi, “Bu adamların gözünde gerçek, yapma nesnelere gölgelerinden başka bir şey olamaz.”²¹ Öyleyse bu dünya, insana “asıl” dünyayı anımsatmak için ve benzer şekilde alev ışığı da “asıl” ışığı anımsamak için gereklidir. Önemli olan insana bu “gerçeği” anlatıp uyanmasını sağlamaktır.

“Şimdi düşün: Bu adamların zincirlerini çözer, bilgisizliklerine son verersen, her şeyi olduğu gibi görürlerse, ne yaparlar? Mahpuslardan birini kurtaralım; zorla ayağa kaldıralım; başını çevirelim, yürütelim onu; gözlerini ışığa kaldırsın. Bütün bu hareketler ona acı verecek. Gölgelerini gördüğü nesnelere gözü kamaşarak bakacak. Ona demin gördüğün şeyler sadece boş gölgelerdi, şimdiyse gerçeğe daha yakınsın, gerçek nesnelere daha çevriksin, daha doğru görüyorsun, dersek; önünden geçen her şeyi birer birer ona gösterir, bunların ne olduğunu sorarsak ne der? Şaşırakalmaz mı? Demin gördüğü şeyler, ona şimdikilerden daha gerçek gibi gelmez mi?”²²

Bu anlatımın devamında yer alan bir paragraf, yukarıdaki değerlendirmelerimizle ilgili olmakla birlikte, optik kuramı açısından çok daha ilginç bir boyut içermektedir. Platon burada mağaradan çıkarılan insanın gün ışığına sürüklendiğinde fiziksel, fizyolojik ve psikolojik olarak uğrayacağı değişime

²⁰ Platon, *Devlet*, VII. Kitap, (514a-515a).

²¹ Platon, *Devlet*, VII. Kitap, (515c).

²² Platon, *Devlet*, VII. Kitap, (515c-d).

değınmekte ve “Gün ışığında gözleri kamaşıp bizim şimdi gerçek dediğimiz nesnelere hiç birini göremeyecek hale gelmez mi?” diye sormaktadır. Bu soru algı sonrası oluşan psikolojik duruma dikkat çekmekle birlikte, duylardan birisinin gerçekleştirdiği algılamaya bağılı olarak oluşan duyumdan ağırı oluştuğuna göre, Platon’un ışığın kaynağının göz değıl nesne olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü eğer ışık kaynağı göz olsaydı, gözüün kendisinin ürettiği bir ışıktan kamaşmayacağı ve nihayet acı duyacak bir hale gelmeyeceği açıktır.

Platon’un buradaki açıklamasından onun ışık kaynağını nesne olarak kabul ettiği sonucunu çıkarmamızı sağlayan çok daha temel bir kanıt, yine bu anlatımının devamında, bu durumda olan bir insanın varlıkları ve nesnelere, kısacası çevresindeki her şeyi nasıl algılayacağına ilişkin ortaya koyduğu açıklamalardır. Bu açıklamada verdiği ayrıntı temel alındığında onun Nesneleşim Kuramı’nı savunduğunu ileri sürmek gerekmektedir. Aşağıdaki alıntı her şeyi özetlemektedir:

[Mağarada çıkan insanın] “rahatça görebildiği ilk şeyler gölgeler olacak. Sonra, insanların ve nesnelere sudaki yansılarını, sonra da kendilerini. Daha sonra da, gözlerini yukarı kaldırıp, Güneş’ten önce yıldızları, Ay’ı, gökyüzünü seyredecek. ... En sonunda da, Güneş’i; ama artık sularda, ya da başka şeylerdeki yansılarıyla değıl, olduğu yerde, olduğu gibi. ... İşte ancak o zaman anlayabilir ki, mevsimleri, yılları yapan Güneş’tir. Bütün görünen dünyayı Güneş düzenler. Mağarada onun ve arkadaşlarının gördükleri her şeyin asıl kaynağı Güneş’tir”.²³

Burada apaçık olarak Platon, bir tür varlık yelpazesi ortaya koymakta ve gölgelerden başlayarak, varlıkların yansımalarına, oradan kendilerine, sonra sırasıyla yıldızlara, Ay’a ve nihayet Güneş’e uzanan bir algı sürecini dile getirmektedir. Öyle ki bu süreç sonunda insan öğrenmekte ve öğrendikçe de asıl varlığın peşine düşmesi gerektiğine karar vermekte, kısacası bu dünyanın asıl değıl, sadece geçici, gölge bir dünya olduğu bilgisine ve bilincine ulaşmaktadır. Dolayısıyla mağara benzetmesi insanın sıradan bir bilinç düzeyinden, gittikçe daha karmaşık ve entelektüelliği daha yüksek bir bilinç düzeyine aşama aşama yükselmesinin söz konusu edildiği bir anlatımı dile getirmektedir. Platon’un simgesel anlatımıyla ifade edilecek olursa, Güneş’i görmekle insan asıl varlığı tanımakta, dolayısıyla da o zamana kadar doğru ve gerçek olarak kabul ettiği her şeyin aslında bir gölge olduğunun bilincine ulaşmaktadır. Öyleyse mağaradan çıkıp Güneş ile tanışmak, insanın varlık yelpazesi boyunca bilinçlenmesi ve en sonunda felsefi bir bilgiyle yüz yüze gelmesinin serüveninden başka bir şey değıldir. Başka bir deyişle duyulur dünyadan düşünülür dünyaya bir yükselme halidir.

Aslında Güneş idealar sıralamasının en üstünde yer alan İyi İdeas’dır. İyi İdeas’ı “kavranan dünyanın sınırlarında bulunmaktadır ve insan onu kolay kolay göremez. Görebilmek için de, insanın dünyada iyi ve güzel ne varsa, hepsinin ondan geldiğini anlamış olması gerekir. “Görülen dünya”da ışığı yaratan ve dağıtan odur.

²³ Platon, *Devlet*, VII. Kitap, (516a-c).

“Kavranan dünya” da doğruluk ve kavrayış ondan gelir. İnsan ancak onu gördükten sonra iç ve dış hayatında bilgece davranabilir”.²⁴ Bu açıklamalarında Platon’un kavramların birer “gerçek” olduğunu ve “görünen nesnelere” yanında, onlardan bağımsız bir “dünya” oluşturduğunu ileri sürdüğü anlaşılmaktadır. “Görünen dünya” ve “kavranan dünya” ayrımının simgelediği iki ayrı varlık alanı bu amaçla belirlenmiştir. Mağara benzetmesi de bu ayrımın somut anlatımından başka bir şey değildir. Böylece bilgide ortaya çıkan sanı ve kesin bilgiye karşılık gelecek iki ayrı dünya ortaya çıkmış olmaktadır: Görüntüler ve İdealar dünyası. Görüntüler dünyası her tür oluş ve bozuluşun ortaya çıktığı, buna karşılık idealar dünyası ise, bölünemeyen, değişmeyen, öncesiz ve sonrasız varlıkların dünyasıdır.²⁵ Birincisi duyuların, ikincisi ise salt aklın konusudur. Dolayısıyla ideaların bilgisine saf düşünceyle ulaşılabilir.²⁶

Burada artık şu sonuca gitmemek için hiçbir neden kalmamıştır: Mademki iki ayrı varlık alanı söz konusudur, öyleyse ışık içinde iki ayrı kaynak söz konusu olmalıdır. Gerçekten de Platon, iki farklı ışık kaynağı ve iki farklı ışık kabul etmektedir. Burada özellikle *Devlet* VI’da Güneş ışığının gerekliliğine yapılan vurguyu anımsamakta yarar vardır. Platon açıkça Güneş’i, görmenin kendisi değil, nedeni olarak görmekte ve şunları belirtmektedir: “Şimdi şunu iyi belle, dedim, iyinin doğurduğunu söylediğim varlık Güneş’tir. İyi, onu kendine eş olarak yaratmıştır. Görünen dünyada, göz ve görünen nesnelere için Güneş neyse, kavranan dünyada da iyi, düşünce ve düşünülen şeyler için odur.”²⁷ Öyleyse “iyi”nin de ışığı olacaktır. Peki, ama nasıl? Bu noktayı aydınlatılabilmek için onun bir başka diyaloguna daha başvurmamız gerekmektedir. *Timaios* bu konudaki en iyi başvuru yapıtıdır. Burada sergilediği düşüncelere göre de ışık gözden çıkmaktadır. Ancak, bununla birlikte, onun görmenin oluşumunu yalnızca bu ışık aracılığıyla açıklamadığı görülmektedir. Şu alıntı konuyu açıklayıcı niteliktedir:

“... Yarattıkları ilk örgenler ışık taşıyan gözler oldu. Onları yüzün üzerine şunun için yerleştirdiler: yakmadan, tatlı bir ışık vermek hassası olan bu bir çeşit ateşten, her gün görünen gün ışığına yakın bir madde vücuda getirmeği düşündüler. Bu ateşin kardeşi olan içimizdeki saf ateşi, birbirine sıkışmış, ince parçaların bir akıntısı halinde gözlerden akıttılar, bütün gözü de, hele merkezini, daha kalın olan bütün öteki ateşleri tutacak, yalnız o saf ateş çeşidini sızdıracak şekilde kalınlaştırdılar. Demek oluyor ki gün ışığı görüş akıntısını sardığı zaman, kendi benzerine rastlayarak, içerden çıkan ışığın dışarıda rastladığı bir nesneye çarptığı her yerde, gözlerin yönünde bir tek ten vücuda getirmek için onunla birleşir. Parçaları birbirine benzediği için bütünüyle aynı duygulanıma tâbi olan bu ten bir nesneye dokunur yahut da

²⁴ Platon, *Devlet*, VII. Kitap, (517b-c).

²⁵ Gökberk, s. 63; Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çeviren: H. Vehbi Eralp, İstanbul 1991, ss. 52-59.

²⁶ Platon, *Devlet*, VII. Kitap, (517b-c).

²⁷ Platon, *Devlet*, VI. Kitap, (508c).

bir nesne ona dokunursa, o nesnenin hareketlerini bütün tenden geçirip ruha kadar götürür ve bize görüyoruz dedirten o duyumu verir.”²⁸

Burada sergilenen düşünceye göre, Platon’un birbirlerinden farklı iki tür ışık (ateş) kaynağı kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bunlardan bir tanesi gözün yaydığı, diğeri ise ışıklı nesnenin yaydığı ışıktır. Görmeyi meydana getiren de, bu iki ışığın karışımıyla oluşan bir başka ışıktır. Platon bu ışığa “görüş akıntısı” adını vermektedir. Bu iki ışığın, daha doğrusu ateşin birleşmesinden de, dış ateş vasıtasıyla nesneyle, iç ateş vasıtasıyla da ruhla temas eden bir çeşit cisim meydana gelmektedir. İşte bu cisim nesneye dokunursa, o nesnenin hareketlerini ruha taşır ve görme duyumu ortaya çıkar. Şu halde görme, iç ve dış ışığın oluşturduğu, bir çeşit “karşım ışık” aracılığıyla oluşmaktadır. Bu ise Platon’un hem Gözışın hem de Nesneışın kuramlarının bir tür senteziyle görmeyi açıkladığı anlamına gelmektedir ki, bu nedenle onun kuramını “bileşik kuram” adıyla adlandırmak belki daha doğru bir belirleme olacaktır.

Platon ışık ve görme konusunu varlıkların algılanması bağlamında *Theaitetos* adlı diyalogunda da işlemiştir. Burada duyum, duyu ve renk algısı konularında modern bilim açısından ilginç belirlemelerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Burada öncelikle tartışılan problem “bilgi nedir?” sorunsalıdır ve Sokrates’in anlatımıyla Platon önce “Bilgi algıdır veya duyum bilgidir”²⁹ yargılarını ileri sürmekte ve ardından da algılarımızda gözlemlenen farklılıklardan hareketle bu yargıların doğru olup olamayacağını irdelemekte ve şunları belirtmektedir:

“İmdi, hiçbir şey, kendiliğinden olmadığı gibi, kendiliğinden bir şey de değildir ve “bir şey” veya “herhangi bir nitelik” ifadeleri hiçbir şey için doğru değildir; büyük dediğin, küçük de görünebilir. Ağır dediğin hafif de görünebilir; böylece gider; çünkü hiçbir şey ne bir şeydir, ne de herhangi bir niteliğe sahiptir. Her şey, belki de, yer değiştirme, hareket ve birbiriyle karışma sayesinde olur ki biz buna yanlış olarak varlık diyoruz. Çünkü bir şey var değildir, tersine, her şey sürekli oluş halindedir. Parmenides bir yana bırakılırsa, sırasıyla bütün bilgeler: Protagoras, Herakleitos, Empedokles ve şiiirin her iki türünün en ustaları, komedide Epikharmos, trajedide Homeros bu konuda aynı düşüncededirler.”³⁰

Platon bu paragrafta hareketin görünüşte varlığın ve oluşun nedeni, dinginliğin de yokluğun ve bozuluşun nedeni olarak kabul edildiğini ve bunu ileri sürenlerin dayandıkları kanıtın da hareket veya değişim olduğunu, çünkü gerçekten bütün başka şeyleri doğuran ısı ile ateşin de yer değiştirme ve sürtünme ile gerçekleştiğini belirtmektedir.³¹ Giderek her şeyin bir devinim ve değişim sonucu gerçekleştiğini savunan Platon, renklerin de bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini savunmakta ve şunları ileri sürmektedir:

²⁸ Platon, *Timaios*, (45 b-e).

²⁹ Platon, *Theaitetos*, (151e).

³⁰ Platon, *Theaitetos*, (152d-e).

³¹ Platon, *Theaitetos*, (153a).

“... siyah ile beyaz ve bütün öteki renkler gözlerin, uygun bir hareket (yer değiştirme) üzerine dikkatini toplamasıdır.”³²

Bu son belirlemesiyle Platon artık her şeyin bir oluş içinde olduğu sonucunun çıkarılması gerektiğini belirtiyor ve Theaitetos’a “O halde sana hiçbir şeyin iyi ve güzel olmadığına, saydıklarımızın hepsinin varlıkları olmayıp bunların sürekli bir oluştan ibaret olduklarına inanıp, inanmadığını yeniden soruyorum”³³ diyor. Bu sorunun aslında bir “doğurtma” gayesi taşıdığı ve gerçekte Platon’un asıl yargısına gitmesinde önemli bir aracı oluşturduğunu kısa süre içerisinde öğrenmekteyiz. Eğer algı bilgi ise, o zaman algı yanlışlarına ne dememiz gerekir? Bu soru “bilgi nedir?” sorusuna yeniden bir dönüştür ve haklı olarak Platon, eğer iyi ve güzel yoksa ve sadece birer algıysa, o zaman bunların algılayana göre değişeceklerini belirtmektedir. Ancak onun asıl tartışması algının kendi doğası üzerinedir ve bu konuda şöyle bir akıl yürütme geliştirmektedir:

“Onlara göre demin konuştuklarımızın bağlı olduğu ana ilke şudur: evren harekettir, hareketten başka bir şey değildir. Fakat hareketin iki türü vardır; bunların her ikisi de nicelik bakımından sınırlıdır, içyapıları bakımından ise biri **etki**, öteki **edilgi**dir. Bunların katılımından ve karşılıklı ilişkilerinden sınırsız sayıda ürün oluşur, fakat bu, biri algılanmış olan öteki algı olmak üzere daima çift olur, bunlar daima algılananla aynı zamanda meydana çıkar ve doğarlar. Algılar için görmek, işitmek, koklamak, soğukluk, sıcaklık, bunların sonucu olarak da haz, acı, hırs ve korku gibi sözlerimiz vardır; hiç adları olmayan algıların sayısı sonsuzdur; adları olanlar ise bir yığındır. Algılananlar ise, daima ayrı ayrı algılara tekabül ederler; türlü görme algılarına türlü renkler, işitme algılarına sesler, öteki algılara, yakınlıkları bakımından bağlı oldukları başka algılanmışlar tekabül ederler.”³⁴

Burada dikkatimiz iki kavrama yönelmelidir: etki ve edilgi. Algıyı etki eden ve etkilenen bağlamında ele aldığımızda, yine kendi örneğiyle, hastayken içilen şarabın etkisi farklı, örneğin acı, sağlıklıyken farklı, örneğin tatlı olabilir. Öyleyse etkileyenin etkisi aynı algılayan için her zaman aynı olmadığı gibi, farklı algılayanlar için de aynı anda farklı olabilir. Bu demektir ki duyular değişmektedir. şu halde bana göre kendi algım gerçektir. Kısacası durum böyleyse, “bilgi algıdan başka bir şey değildir” yargısını doğru kabul etmek gerekir. Ancak Platon hemen arkasında bu mitosun iyi bir sonuca varamayacağını belirtmekte ve bu kabul edildiğinde “her düşünen için düşüncesinin aynı zamanda varlık olduğu”³⁵ sonucunun haklılık kazanacağını savunarak yeni bir tartışma başlatmaktadır.

Tartışmanın temel savı “bir şeyi gören bir kimsenin gördüğünün bilgisini elde edeceğidir.” Platon’a göre, örneğin görmenin, dolayısıyla algı ile bilginin aynı oldukları kabul edildiğinde, gören bir kimsenin gördüğünün bilgisini elde ettiği kabul edilmek

³² Platon, *Theaitetos*, (154a).

³³ Platon, *Theaitetos*, (157e).

³⁴ Platon, *Theaitetos*, (156b-c).

³⁵ Platon, *Theaitetos*, (162d).

zorundadır. Fakat gören ve gördüğünün bilgisini elde eden, gözlerini kapadığında, onu hatırlar ama göremez. Bu durumda “görüyor” sözü “biliyor” sözüyle aynı anlamda olmaktadır, o zaman “görmüyor” ile “bilmiyor” da aynı anlamda olacaktır. O halde şöyle bir durum ortaya çıkıyor: bilgisi elde edilen şey, onu artık görmediğimiz için, bilinemediği halde hatırlanmış oluyor. Platon’un bu mantık örgüsünün en ilginç tarafı bu sonuca dayanarak, bu ana kadar ortaya koyduğu “bilgi algıdır” savının geçersizliğini göstermeyi amaçlamasıdır. Bu açıklamasının ardından kullandığı şu tümce yeterince durumu aydınlatmaktadır: “Bu durumun demin tuhaf olduğunu söylemiştim. O halde bilgi ile algının aynı olduklarını iddia etmek olanaksız gibi görünüyor ve bunların birbirinden başka olduklarını söylemek gerek.”³⁶

Platon’un neden böyle bir belirlemeye gittiğini anlamak aslında kolay gözükmektedir. Bir usçu filozof için “bilgi algıdır” yargısı aslında usçuluğun temel ilkeleri açısından rahatsız edici ve anlamsızdır. Çünkü hem varlık hem de bilgi açısından kalıcı olanı, değişmez olanı felsefesinin temeline koymuş bir filozof için, duyuların geçici ve çoğu zamanda yanıltıcı verilerine dayanmak söz konusu olamazdı. Platon da bu gerçeğin görülmesini apaçık olarak sağlayabilmek için, önce amaçladığının tersi bir durumu doğruymuş gibi ileri sürüp (Tez), ardından asıl doğrunun o olamayacağını ileri sürerek karşısındakine gösterip (Karşı Tez), en sonunda doğrunun apaçık olarak algılanmasını (Sentez) sağlayan diyalektiği kullanmaktadır. Bu diyalogda bu uslamlama biçiminin tamamını görmek olanaklıdır.

Theaitetos diyalogunda dikkatimizi çeken önemli bir nokta da sürekli olarak duyum ve algı dedikçe göz ve görmeyi örnek vermesidir. Platon duyum ve algı üzerine Sokrates ve sofist *Theaitetos*’a yaptırdığı tartışmaları bu noktadan itibaren şu yarıdan başlayarak sürdürmektedir. “Görme bilgi, görmeme bilgisizliktir.”³⁷ Bu bağlamda “algı bilgidir” savını geçersiz kılacak önemli bir aşamaya ulaştığını düşünen Platon, ilk önemli karşıt kanıtını bu yargının derhal bir mutlak göreceliğe ve öznelliğe yol açan doğasında elde etmektedir ve ulaştığı sonucu böyle bir kabulden “herkese görünen şey, onun kendisine görüldüğü gibidir”³⁸ sonucu çıkar biçiminde dile getirmektedir. Giderek daha ileri çıkarımlarda bulunan Platon, bunun daha genel sonucunun “varlık ile yokluğun herkesin sanısına bağlı hale geleceğidir” demekte ve nihayet bu tutumun hiçbir değişmez, sağlam ve herkesçe kabul edilebilecek bir başvuru noktasının olmadığı bir belirsizliğe (sofist şüpheciliği) yol açacağını ileri sürer.

Bu belirlemelerinde dikkat çeken önemli yönlerden birisi de gelecek hakkındaki öngörülere (prediction) ilişkin yorumudur. Platon şunu sorgulamaktadır: Eğer “insan her şeyin ölçüsü ise” o zaman gelecek, hakkında öngörüle bulunan en azından iki kişiden hangisine uyacaktır? Mademki “herkese görünen şey, onun kendisine görüldüğü gibidir” o zaman gelecekte öyle olmalıdır. Peki, hangisi gerçek ve doğru kabul edilecektir? Platon’un bu soruları elbette ki bilgi kuramsal bağlamda

³⁶ Platon, *Theaitetos*, (164a-c).

³⁷ Platon, *Theaitetos*, (165c).

³⁸ Platon, *Theaitetos*, (170a).

sağlam temellendirilmiş sorulardır ve her şeyin görelî olacağını belirten “sofistik savı” geçersiz kılabilcek bir potansiyeli taşımaktadır. Çok daha önemlisi Theaitetos’un şu yargıya ulaşmasını sağlamaktadır: Duyu bilgilerinin güvenilirliği konusunda bizi ancak us aydınlatır. Çünkü “duyularla alınan izlenimlerde bilgi bulunmaz; fakat bu izlenimler hakkındaki düşüncülerde bulunur; zira görünüşe göre varlığa ve gerçeğe bu alanda varılır.”³⁹ Bu sonuç Platon’un ulaşmak istediğidir ve Theaitetos’un, “artık bilgi ile algının ayrılığı tamamıyla aydınlandı”⁴⁰ demesiyle amaca ulaşılmıştır: Platon sonucu şöyle ifade etmektedir: “Bununla beraber, bilgiyi algıda değil, artık ruhun şu yalnız ve doğrudan doğruya, şeyler ile meşgul olduğu durumunda arayacak kadar ilerlemiş oluyoruz.”⁴¹

Platon’un optik olgular ile iç içe giden bilgi sorgulaması bu noktada durmamakta ve optiğin bir disiplin olarak içerdiği alt konularına da problemler bağlamında değinmektedir. İlginç olan nokta ortaya koyduğu fikirler salt optik bilimi açısından son derece değerli bilgiler olmasıdır. Tıpkı yansıma konusunda verdiği bilgilerde olduğu gibi.

Platon ve Işığın Yansıması (Katoptrik)

Platon, yansıma konusunu da aynı mantık örgüsüyle ele almıştır ve onun yansıma konusundaki bilgilerine ulaşabildiğimiz en önemli çalışması da *Timaios*’tur. Bu bakımdan optik tarihi açısından da değerli olan *Timaios*’ta şunları belirtmektedir:

“Aynalarla bütün parlak, dümdüz yüzeylerin verdikleri imgelerin aslına gelince, artık onu anlamak zor bir şey değildir. İç ateşle dış ateş birleştiği zaman, birden bire dümdüz yüzeye rastlayıp üst üste ona birkaç sefer vurursa, dış ateş görüş ateşiyle parlak ve düz yüzeyde birbirine karıştığından bütün bu imgeler tabii olarak meydana gelir. Solda olan sağda gözüktür, çünkü rastlamada, her zamankine aykırı olarak, görüş akıntısının karşıt taraflarıyla nesnenin karşıt tarafları arasında bir temas olmuştur. Görüş ışını, dış ışıkla karışarak, tersine dönünce, bu sefer de aksine olarak, sağdaki sağda, soldaki solda gözüktür; bu da aynaların dümdüz yüzeyi, her iki yandan yükselerek görüş akıntısının sağını sola, solunu sağa gönderdiği zaman olur. Aynanın iriliği yüzün uzunluğuna doğru gelecek şekilde yerleştirilerek döndürülürse nesneyi tamamıyla baş aşağı gösterir, çünkü o zaman aşağıda bulunan görüş ışını yukarı, yukarıdaki de aşağıya doğru gönderir.”⁴²

Bu metni birkaç noktada analiz ettiğimizde, Platon’un bugün yansıma optiği dediğimiz optik dalının temel ilkelerini ne ölçüde kavradığını ve verdiği bilgilerin mahiyetini tam olarak ortaya koyabiliriz. Öncelikle “İç ateşle dış ateş birleştiği zaman, birden bire dümdüz yüzeye rastlayıp üst üste ona birkaç sefer vurursa, dış ateş görüş

³⁹ Platon, *Theaitetos*, (186d).

⁴⁰ Platon, *Theaitetos*, (186d).

⁴¹ Platon, *Theaitetos*, (187a).

⁴² Platon, *Timaios*, (46 b-c).

ateşle parlak ve düz yüzeyde birbirine karıştığından bütün bu imgeler tabii olarak meydana gelir.” cümlesini analiz edelim. Burada “iç ateşle dış ateşin birleşmesinden” söz edilmekte, dolayısıyla yukarıdaki yargımızın doğruluğu bir kez daha göz önüne serilmektedir: Platon görme için iki farklı ışığın karışımına gereksinim olduğunu savunmaktadır. Diğer taraftan cümlede yer alan bir ifade de optik bilimi açısından ayrıca aydınlatıcı bir boyut içermektedir. Platon “dış ateş görüş ateşle parlak ve düz yüzeyde birbirine karıştığından bütün bu imgeler tabii olarak meydana gelir” demektedir. Öyleyse karışım parlak ve düz yüzeyde, yani ayna yüzeyinde karşılaştığı için aynalar görüntüleri yansıtmakta ve daha önemlisi görüntü bütünüyle aynanın sınırları dahilinde ortaya çıkmaktadır. Platon adını koymamış olmakla birlikte, açıkça yansımanın birinci kuralını ifade edebilmiştir: Gelen ışın, yansıyan ışın ve ayna yüzeyine olan normal tek bir düzlemde bulunurlar ve bu düzleme görüntü yüzeyi denir.

Bu ilginç anlatımın dikkat çekmesi gereken bir diğer yönü de, Platon’un bir aynada oluşan görüntünün, ışığın yansımalarıyla nasıl ortaya çıktığını doğru bir biçimde belirlemiş ve daha da önemlisi yansımayla, görüntünün aslının karşıt yönlerde yer aldığını gözlemlemiş olmasıdır. “Solda olan sağda gözüktür, çünkü rastlamada, her zamankine aykırı olarak, görüş akıntısının karşıt taraflarıyla nesnenin karşıt tarafları arasında bir temas olmuştur.” ifadesi optik bilimi açısından bütünüyle geçerli bir anlatımdır. Çünkü gerçekten de nesnenin sağından aynaya gelen ışık, sol tarafa, solundan gelen ışık da sağ tarafa yansıtacağından, yönler farklılaşmış olur. Bundan daha şaşırtıcı durum ise aynı cümlenin devamında “Görüş ışını, dış ışıkla karışarak, tersine dönünce, bu sefer de aksine olarak, sağdaki sağda, soldaki solda gözüktür” diyerek ikinci bir yansıma durumunda görüntünün düzeleceğini öngörmüş olmasıdır.

Platon’un bu anlatımlarının önemini kavrayabilmek için optik konusunda bağımsız bir kitap kaleme almış olan düzlem geometrinin kurucusu Eukleides’in (M.Ö. 300 yılları) düşünceleriyle karşılaştırmak gerekir. Eukleides optik kitabında aynı konuda sunları ileri sürmektedir:⁴³

- 1) Gözden doğrusal olarak çıkan ışınlar daima birbirlerinden uzaklaşırlar.
- 2) Göz ışınları tarafından oluşturulan şekil, tepesi gözde ve tabanı da görülen nesnede olan bir konidir.
- 3) Üzerine görsel ışın düşen nesnelere görünür, ışının düşmediği nesnelere görünmez.
- 4) Nesnelere büyük açı altında büyük, küçük açı altında küçük ve eşit açı altında da eşit görünürler.
- 5) Yukarıdaki göz ışınlarının gördüğü nesnelere yukarıda, aşağıdaki göz ışınlarının gördüğü nesnelere aşağıda görünür.
- 6) Sağ tarafta çıkan ışınların gördüğü nesnelere sağda, sol tarafta çıkan ışınların gördüğü nesnelere solda görünür.
- 7) Daha büyük açı altında bakılan nesnelere daha net görünürler.

⁴³ Morris R. Cohen, & I. E. Drabkin, *A Source Book in Greek Science*, Harvard 1966, ss. 258-261.

8) Bütün ışınlar eşit hızdadır.

Burada özellikle 5. ve 6. maddelerdeki ifadelerin Platon'un anlatımıyla olan benzerliğine dikkat edilmelidir. Ayrıca Eukleides'in sadece Gözün Kuramı'nı benimsediğini de ilk maddedeki ifadesinden anlamaktayız.

Platon yansıma dışında bir başka optik olguya, renk konusuna da ilgi göstermiş, duyum ve duyu organları konusunu tartışırken ele aldığı ışık ve görme meselesinin tam bir açıklamasını yapmış olabilmek için, konuyla yakından ilişkili olan renklerin oluşumu hususunu da ele almıştır.

Platon'un Renk Açıklaması

Platon'un, renk açıklaması diğer optik olgulara ilişkin açıklamalarının yanında nispeten zayıf görünse de, dönemin bilgi düzeyini yansıtmaları bakımından değer taşımaktadır. Renk konusundaki açıklamalarının asıl ilginç olan yönü, Platon'un bütünüyle yanlış olsa da, renklerin oluşumunda, asıl rolü nesneden gelen ışık ışınlarına ya da görüntüsel verilere vermiş olmakla birlikte, iç ışıkla da bir şekilde ilişkilendirmiş olmasıdır.

“... Şimdi renklere dair akla yakın açıklamalarda bulunmak uygun olur. Öteki cisimlerden ayrılıp görüme çarpan cisimciklerden bazıları görüm ışımından daha küçük, bazıları daha büyüktür, bazıları da aynı büyüklüktedir. Sonuncuları görünmezler, onlara şeffaf deriz. Daha büyük veya daha küçük olan cisimciklerden büyükleri görümü kısaltır, küçükleri de uzatır. Demek ki bu cisimcikler tenle kıyaslanınca soğuk ve sıcak, dille kıyaslanınca da yakıcı, buruk dediğimiz cisimlerin kardeşidir. Bunlar tesiri soğukla sıcaklığın tesirine benzeyen beyaz ve siyah cisimciklerdir, ama başka bir örgene tesir ettiklerinden bize başka türlü görünürler. İşte onlara verilmesi gereken adlar şunlardır: Görüm ışınını büyütene beyaz, karşı tesiri uyandıranı da siyah. Daha hızlı hareket eden başka çeşit bir ateş, göz ışımına çarpıp onu şiddetle bölerek açıklıklarının erittiği göze kadar genişletince, oradan birdenbire gözyaşı dediğimiz ateşle suyu akıtınca; kendisi de ateş olan bu hareket o göz ateşine doğru ilerleyip iç ateş bir şimşek gibi dışarıya fırlayınca, dış ateş de içeriye girip ıslaklıkta sönünce bu karışmadan her çeşit renkler doğar. Duyulan izlenime göz kamaşması, onu meydana getirene de, parlayan, ışıldayan deriz.”⁴⁴

Bu tam olarak neyin kastedildiğinin anlaşılması güç anlatımda yer alan düşünceleri şöyle ayrıştırılabilir: Burada Platon “göz kamaşması” ve “parlama ya da ışıldama” kavramları arasında bağ kurmaktadır. Bu aslında görsel süreçte gözün dış verilerin veya dış uyaranların alıcısı konumunda bulunduğu kabul edilmesidir. Çünkü gözün kendisinin ürettiği varsayılan ışık veya ateşten kamaşması söz konusu olmaz. Bir duyum olarak kamaşmaya dikkat çekildiğine göre, görmede gözün dış verilerin alıcısı konumunda olduğu ve parlak nesnelere uzun süre bakıldığında da

⁴⁴ Platon, *Timaios*, (67d-68b), ss. 95-96.

kamaşma ve daha uzun süre bakıldığında ise acı duyumunun ortaya çıktığı böylece belirlenmiş olmaktadır.

Platon, her bir rengin oluşumu meselesine de yine bu bağlamda değinmiş ve ilginç bir biçimde, daha sonra öğrencisi Aristoteles tarafından geliştirilecek olan “Değişim Kuramı”nın ilk anlatımlarını ortaya koymuştur.

“Bu iki ateş arasında bir de üçüncü ateş çeşidi vardır; bu ateş gözlerin ıslaklığına kadar varır, ona karışır, ama hiç parlaklığı yoktur. Ateşin karıştığı ıslaklık içinde ışıdaması bir kan rengi meydana getirir ki, buna kırmızı diyoruz, kırmızı ile beyaza karışan parlaklık sarı olur. Bu karışmaların orantısına gelince, bunları bilsek bile, söylemek doğru olmaz, çünkü onların ne zorunlu, ne de akla yakın nedenliği kandırıcı bir şekilde gösterilmez. Siyahla beyaza karıştırılan kırmızı erguvani, bu karışık renkler daha fazla yakılınca ve onlara siyah karıştırılınca da koyu esmer rengi meydana getirir. Açık esmer renk sarı ile bozun, boz renk beyazla siyahın, aşı boya rengi de beyazla sarının karışmasından olur. Sarı ile karıştırılan ve tam siyah renge giren beyaz koyu mavi bir renk verir; koyu mavi renk beyazla karışınca ela, açık esmer de siyahla karışınca açık yeşil olur. Öteki renklere gelince, bu örneklerle bakarak onların da nasıl meydana geldiğini akla yakın bir şekilde açıklamak mümkündür.”⁴⁵

Bütünüyle yanlış olan bu renk kuramı, renklerin oluşumuna yönelik ortaya konulmuş ilk kuram veya varsayım olması dolayısıyla önem taşımaktadır. Her ne kadar derin bir Empedokles etkisi taşımakla birlikte, Platon’un bu anlatımının Aristoteles’in renk kuramının hazırlayıcısı konumunda olması, onu önemli kılmaktadır. Burada Platon renklerin bir tür ışık ve karanlığın farklı derecelerde karışmasıyla oluştuğunu ileri sürmektedir ki, ayrıntısında önemli değişiklikler yapmış olmakla birlikte, Aristoteles’in renk kuramının temel ilkesini oluşturan bu sayıltıdır.

ABSTRACT

THE VISION AS THE SOURCE OF KNOWLEDGE IN PLATO

The aim of this article is to examine Plato’s thoughts about the relation between vision and knowledge. Plato expresses his thoughts which indicated in his dialogs called *Theaitetos*, *Republic*, *Meno* and *Timaios*, in metaphorical terms where the Sun, light and color are used. In addition we attempt to consider plato’s thoughts with respect to his general philosophical assumptions. Since the optics was accepted as a science of vision in Plato’s time, in this article, the questions considered by Plato within the epistemology, are evaluated from the perspective of the science of optics.

Key Words: Sun, Light, Color, Republic, Timaios.

⁴⁵ Platon, *Timaios*, (68c-d), ss. 96–97.

KAYNAKLAR

- Aster, Ernst von, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, İstanbul 1999.
- Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1999.
- Cohen, R. & I. E. Drabkin, *A Source Book in Greek Science*, Harvard 1966.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, İstanbul 1980.
- Guthrie, W. K. C., *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Çeviren: Ahmet Cevizci, Ankara 1988.
- Lindberg, David C., *Theories of Vision from Al Kindi to Kepler*, Chicago 1976.
- Losee, John, *A Historical Introduction to the Philosophy of Science*, Oxford 1972.
- Platon, *Devlet*, Çeviren: S. Eyüboğlu, M. A. Cimcoz, İstanbul 1986.
- Platon, *Menon, Diyaloglar 1*, Çeviren: Adnan Cemgil, İstanbul 1982.
- Platon, *Theaitetos, Diyaloglar 2*, Çeviren: Macit Gökberk, İstanbul 1986.
- Platon, *Timaios*, Çeviren: Erol Güney, Lütfi Ay, İstanbul 1989.
- Ronchi, Vasco, *The Nature of Light*, İngilizce'ye Çeviren: V. Barocas, Cambridge 1970.
- Thilly, Frank, *Felsefe Tarihi*, Çeviren: İbrahim Şener, Cilt 1, İstanbul 1995.
- Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi*, Çeviren: H. Vehbi Eralp, İstanbul 1991.